

Cossos estranys per a una educació social decolonial

Asun Pié Balaguer | Jordi Planella Ribera

Existen prácticas y rituales para denigrar, ofender y atacar los cuerpos que, generados en forma rutinaria por la esclavitud, la servidumbre, el sistema de castas, el colonialismo y el racismo, constituyen una gran parte, según parece, de los discursos ocultos de las víctimas. Estas formas de opresión [...] les niegan a los dominados ese lujo nada extraordinario de la reciprocidad negativa: bofetada por bofetada, insulto por insulto.

James C. SCOTT

Introducció

Hi hauria moltes possibilitats d'encetar un treball com aquest, tenint en compte els dos paràmetres entre els quals se situa l'àmbit que pretenem abordar: l'educació social i la qüestió trans*. Es tracta, d'una banda, d'una professió que se segueix preguntant pels motius que provoquen determinades situacions socials; i de l'altra, trobem un marc disciplinari (el de la qüestió trans* en un sentit ampli) que ens permet fer-lo servir com una plataforma d'anàlisi. I una manera clara d'abordar el tema que ens ocupa és fer-ho des del cos, des de la dimensió corporal dels subjectes. Per fer-ho situarem el cos en el centre de l'escenari social i

educatiu amb el propòsit de produir noves orientacions de sentit per a l'educació social. La pretensió és posar en discussió i difondre alguns discursos i projectes activistes que converteixen el cos en un veritable camp de batalla, en un exercici polític encarnat, i que ens pot permetre repensar determinades pràctiques i mirades a l'educació social. Sobre aquesta qüestió és important entendre de quina manera les situacions de violència, exclusió, vulnerabilitat, etc. produeixen marques corporals que, al seu torn, poden utilitzar-se com a resistències davant de determinades formes opressores i de la dominació. Aquestes marques tenen una dimensió simbòlica obviada des dels dis-

■ **Asun Pié Balaguer**, professora dels Estudis de Psicologia i Ciències de l'Educació de la Universitat Oberta de Catalunya.

■ **Jordi Planella Ribera**, catedràtic de Teoria i Història de l'Educació dels Estudis de Psicologia i Ciències de l'Educació de la Universitat Oberta de Catalunya.

positius pedagògics. Entre altres aspectes, això ha estat així pel descrèdit que el cos i la carn han patit a mans de diferents institucions nascudes i crescudes amb la modernitat i que han estat orientades des de determinades creences (socials, personals, religioses, científiques) que sovint han situat el cos en la categoria d'enemic a combatre. Així ho planteja Menéndez: “dentro de la antropología médica hay varios ejes teóricos de recuperación del cuerpo, entre los cuales subrayamos el que refiere a las críticas de la dualidad cuerpo/mente, cuerpo/alma o biológico/cultural dominante en la sociedad occidental tanto a nivel de cosmovisión de al menos una parte de los conjuntos sociales, como sobre todo a nivel de las concepciones científicas y filosóficas dominantes” (MENÉNDEZ, 2002).

Pretenem, per tant, (re)pensar el lloc dels cossos en l'educació social. I quan fem referència als cossos, estem parlant de cossos anormalitzats, corregits, castigats, segregats i tancats per raó de la seva

diferència. La carn s'ha convertit, aquí, en naturalització de determinades problemàtiques socials i per la mateixa raó pot convertir-se en instrument polític de resistència i transformació social. L'hegemonia d'un ideal d'ésser humà (subjecte moral kantià) impera de forma generalitzada i

L'obertura de noves estètiques i l'erotització dels cossos anormalitzats serveixen per trencar amb determinats estereotips socials i els imaginaris que els alimenten.

és justament en la seva condició encarnada que es posa de manifest l'allunyament d'aquest de molts subjectes (alguns d'ells considerats ja subjectes de l'educació social pel sol fet d'haver-se apartat d'aquest punt central de la campana de Gauss).

Diàlegs corporals

El nostre objectiu és dialogar amb el cos, sobre el cos, sota el cos i dins d'ell. Per a això, algunes de les perspectives que proposem es produeixen des de determinats

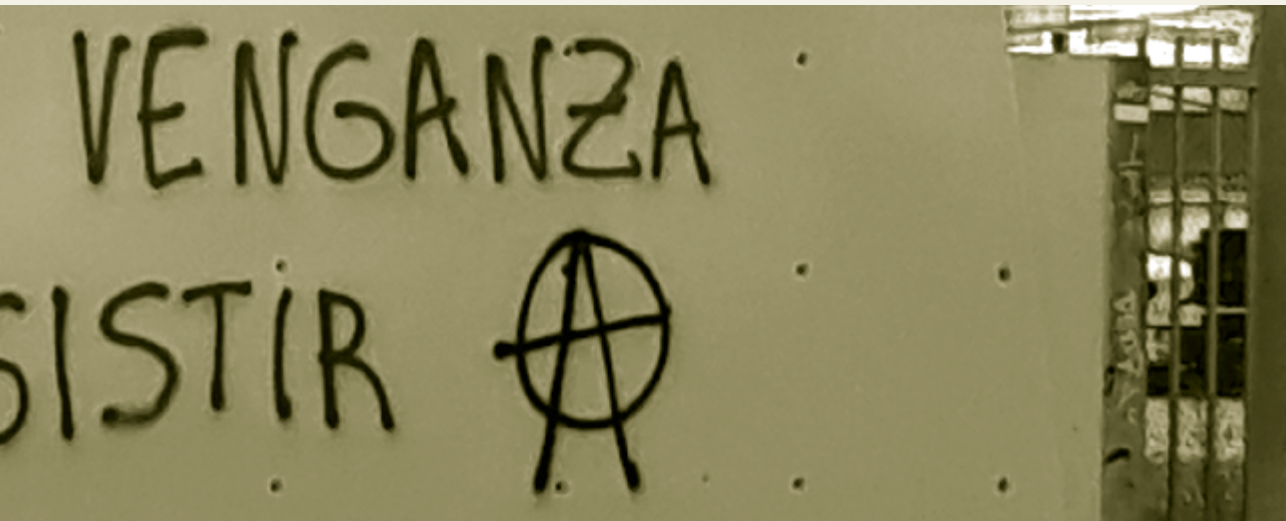

NUESTRA
RES

◀ Fotos: Resistències. Autor: Jordi Planella. Barcelona, desembre 2017

models de pensament i determinades maneres d'entendre el món que ens envolta i configura: el feminisme qualificat com a *trans*, la teoria *queer* i la teoria *crip*. Totes elles posen en evidència estratègies polítiques de resistència corporal enfront de les forces hegemòniques que volen impulsar i imposar altres models socio-corporals. La nostra voluntat és donar compte de les experiències d'homes i dones, encarnats en cossos capaços de significar-se en termes de resistència. Resistir i insistir sobre la necessitat de resistir-me a les polítiques necro, a les necropolítiques que fan dels cossos, del meu cos, dels vostres cossos, no sinònims de mi, sinó formes edulcorades de la meva ombra. Sí, aquests poden ser motius vàlids per mobilitzar tota la maquinària de producció de resistència. El cos (el nostre cos o nosaltres mateixos com a subjectes corporeïtzats) emergeix en la societat contemporània com a espai de resistència, de lluita o de subjectivació. Així ho proposa

Josep M. Esquirol quan diu que: “resistir no només és propi d’anacoretetes i ermitans. Existir és, en part, resistir” (ESQUIROL, 1995). Això ens portarà, d’entrada, a dinamitar les categories dicotòmiques (normal/anormal, capacitat/discapacitat, etc.) per tal de pensar el món sobre la base d’altres ontologies d’ordre biocultural. Ens interessa comprendre com es poden portar a terme exercicis de lluita encarnada i política a partir d’una posició personal implicativa. Es tracta d’una vella estratègia del feminisme que pren noves configuracions en l’activisme post-modern. Pensar l’educació des d’aquesta perspectiva és situar-se en el que podem convenir en denominar “teoria torçada”. Des d’aquest espai fronterer (o si es vol trans*fronterer) es pot pensar sense restriccions, es pot pensar d’una altra manera. Des d’aquesta posició podem dir que el *normalisme* (una pràctica massa estesa en la societat contemporània) ha provocat danys irreparables, ja que ha estat el

patró que ha regit el que està permès i el que no, el patró que ha marcat el ritme de classificació i ordenació de grups i societats. Podem afirmar amb rotunditat que el *normalisme* està ins-taurat de forma estable a les nostres societats; de fet és qui les ordena, qui les guia, qui n'administra el ritme. Si compartim la idea que l'orientació sexual i la identitat de gènere integren aspectes essencials de la vida de la persona, entendrem la rellevància d'introduir aquesta perspectiva en les polítiques i praxis educatives.

Ens interessa, en darrer terme, traslladar aquesta visió al camp de l'educació social. En aquestes consideracions també hem inclòs la part més radical de l'activisme portat a terme des de la diversitat

funcional. Les seves aliances amb els anteriors col·lectius, les noves formes *crip* que prenen algunes propostes de visualit-

(Re)culturalitzar els cossos, (re)escriure'ls amb semàntiques particulars que permetin (ex)posar-se (exposar-nos) i pensar-se (pensar-nos) (també com a educadores i educadors) d'altres maneres, trencant ja la posició binària.

zació de la(les) sexualitat(s), ens serveixen per realitzar aquesta connexió nova i amb molta potència creativa. L'obertura de noves estètiques i l'erotització dels cossos anormalitzats serveixen per trencar amb determinats estereotips socials i els imaginaris que els alimenten. La dominació del cos dels subjectes amb diversitat funcional

pren actualment forma de (re)apropiació, d'orgull, de noves enunciacions carregades de sentit polític, de noves narratives d'ordre somàtic i en conseqüència noves semàntiques sobre el fenomen de la discapacitat.

Cossos transvalorats

Arribats a aquest punt, ens sembla rellevant i necessari fer l'esforç de pensar la professió d'una manera entrelaçada amb

noves maneres, més potents, de pensar i en certa manera de poder desmuntar la mateixa categoria de normalitat: la lluita pel dia a dia en feines (moltes vegades precàries); la lluita del dia a dia per l'existència encarnada des d'una posició trans; les activitats culturals-musicals a través de concerts, *performances* i altres, i la insistència per registrar, des d'una perspectiva acadèmica, les reflexions des de la seva pròpia experiència. Aquest podria ser el relat d'una persona

trans* vinculada a l'educació social (PLANELLA, 2017). (Re)culturalitzar els cossos, (re)escriure'ls amb semàntiques particulars que permetin (ex) posar-se (exposar-nos) i pensar-se (pensar-nos) (també com a educadores i educadors) d'altres

Històricament l'educació social s'ha concebut com a gestora d'aquells cossos indignes, de la seva (re)educació i reparació.

els cossos. En temps de crisi ens cal buscar noves configuracions de sentit de la professió, del que és social i el que és educatiu. Pot ser això una manera crítica de pensar l'educació social? Què ha fet fins al dia d'avui l'educació social amb els cossos més enllà de disciplinar-los i procurar corregir-los? Aquí l'experiència i la mirada trans ens serveixen per pensar alguns dels possibles errors de la mirada pedagògica i per il·luminar les ombres del judici moral i transvalorar la moral hegemònica. La barreja d'algunes qüestions fa que es generin

maneres, trencant ja la posició binària.

Els cossos colonitzats pel discurs hegemònic són els que se serveixen com a "productes" modificables i (re)inserir des de l'educació social. Nou blanc de colonització per a les professions socials que operen per a la (re)integració o el control somàtic radical. Des d'aquesta perspectiva és possible reconceptualitzar la revolta epistemològica en què ens trobem plenament inserits i que afecta les definicions sobre el que som i el que fem com a educadors i educadores socials. Proposem fer-ho des de la rebel·lió

de la subalternitat que ens mostren algunes experiències dissidents. No ens fa por, per tant, reciclar la mateixa educació social, doblegar-la i torçar-la fins a veure-li el clatell i comprendre les seves debilitats, els seus perills o les seves fortaleses.

L'educació ha de ser, així entesa, un veritable antidestí, i sens dubte ha de contribuir a ajudar-nos a sortir d'aquesta imposició del cos com a destí, sense història i sense cultura. Per això, l'educació social ha d'afrontar el repte d'analitzar els processos de construcció hegemònica. Comprendre les línies que la creuen i les posicions subalternes, no com una cosa clarament diferenciada i enfrontada, sinó en dialogicitat, amb consensos, pressions i fugues constants que poden produir certes transformacions socials i personals. En definitiva, les pràctiques trans són pràctiques democràtiques radicals, que obren noves configuracions de sentit sobre l'existència dels subjectes, qüestió aquesta que interpel·la directament i apunta al cor de la nostra professió. Aquestes noves configuracions de sentit són el que ens interessa, atès que obrir la dimensió simbòlica possibilita amplificar les democràcies i els trànsits. Trobar pràctiques pedagògiques que permetin una obertura de sentits sobre els nostres cossos i la nostra existència en general, perquè no tenim un cos, sinó que som el nostre cos. I és en funció del cos que vivim i comprenem el nostre món: l'encarnem i el corporeïtzem.

Des de l'educació social cal dur a terme un treball de reflexió sobre la centralitat o perifèria que ocupa el cos en l'educació. Històricament l'educació social ha concebut el cos com a carcassa, com a matèria orgànica dissociada de la seva dimensió simbòlica. Ha incorporat per tant una perspectiva platònica que ha contribuït a amplificar el seu exercici de control. L'educació social com a pràctica és hereva de la racionalitat il·lustrada que incorpora lògiques patriarcals i una concepció del món dicotòmica. Aquesta manera d'estructurar el pensament és binària, jeràrquica i té una certa pretensió d'universalitat. De totes les dicotomies que estructuraven el nostre món, dues d'elles són fundacionals. A saber, cultura/naturalesa i home/dona. La resta de categories s'ubiquen en un d'aquests binomis jeràrquics i condicionen la nostra intel·ligibilitat. Així la vulnerabilitat quedarà associada a la naturalesa i a la dona; al seu torn, la discapacitat, la anormalitat, la negritud, el lesbianisme, també cauran d'aquest costat.

El model del mecanicisme va suposar l'apologia d'idees de dominació de la cultura sobre la naturalesa, però també de l'home sobre la dona i de tots aquells grups que no representaven al subjecte privilegiat de la modernitat (home, blanc, europeu i catòlic). Aquest representa la vida que mereix ser protegida i plorada; representa les vides que importen. Així, històrica-

ment l'educació social s'ha concebut com a gestora d'aquells cossos indignes, de la seva (re)educació i reparació. Aquesta concepció de la professió continua present en molts encàrrecs i lògiques institucionals (de forma conscient o inconscient). No cal oblidar que, al capdavant, l'educació social és filla del capitalisme i l'estat del benestar que aquell va produir. Nascuda per minimitzar l'impacte social produït per la pobresa, l'exclusió, la segregació, etc., no ha pogut mai acabar d'elaborar una posició crítica enfront d'un capitalisme desaforat que fabrica aquesta col·lisió social entre alguns grups i individus amb el sistema que els acorralla. Per tant, una primera qüestió important és prendre consciència de com opera la raó il·lustrada en la pròpia pràctica, quin impacte té l'ordenació del món des d'aquelles dicotomies jeràrquiques i finalment quina gestió fa dels cossos concebuts com a erronis.

Els cossos negres, discapacitats, no normatius, monstruats per una raó o una altra, han patit ingerències de tot tipus amb el propòsit de ser eliminats, tancats, corregits, apartats. Així doncs, l'anatomia com a destí ha estat present com a raó que justificava tota mena d'intervencions impregnades de violència. Tal com hem apuntat en un treball recent: "los cuerpos de las minorías sociales, raciales o sexuales han sido tradicionalmente colonizados en una doble dirección: reducidos con violencia o des-

poseídos de su propia subjetividad en trabas de la apropiación –relativa o total– por parte de las clases de poder". (PLANELLA, 2017a: 51).

Però el cos com a territori de subjeccions es va convertir, a partir de la dècada dels anys seixanta del segle passat, en territori també de resistències. La descolonització dels cossos va aconseguir guanyar la lluita pels drets civils dels col·lectius subalterns, però ho va fer pagant el preu de l'oblit del propi cos. Convertit aquest en producte cultural i semàntica pura, fou negat en la seva dimensió material i, per tant, de nou, fracturat. En aquest sentit, pretenem recuperar la noció de mestissatge com un paradigma en construcció, que ens ha de permetre repensar les configuracions corporals de la societat i proposar noves topografies per als cossos. La noció de mestissatge permet, justament, trencar amb les ontologies que els separen i superar les fractures internes i externes que s'han construït a molts nivells. La concepció platònica del cos dividit en dos és una d'aquestes fractures que cal superar. Ja no el cos espiritual o l'ànima i el cos material, sinó una concepció holística d'aquest. Aquesta altra concepció del cos és el que permetrà percebre el món d'una altra manera i en conseqüència comprendre les diferències sense fracturar-les. Cal entendre que de totes les ruptures produïdes per la mo-

dernitat n'hi ha una que és central en la pràctica social i educativa. Es tracta de les definicions que s'han fet de *vida*. Aquesta també s'ha vist dividida entre una vida biològica, pura vida animal (*zoé*), i una vida biogràfica, vida cultural o amb significats humans (*bios*). Aquesta fractura és la que sosté criteris d'intervenció en alguns àmbits. Això vol dir, per exemple, la vida de pura supervivència en el món de la discapacitat sense possibilitats de construir-se una vida de projecte travessada per significacions pròpies. Així mateix, algunes intervencions agressives (teràpies electroconvulsives, privació de llibertat, medicació forçosa, sales de contencions, etc.) en el camp de la psicopatologia es justifiquen per la reducció de la concepció de la vida a la seva dimensió *zoé*, sense possibilitat de pensar en vides més curtes però plenes de sentit. Anys a la vida i no vida als anys és la idea de base que sosté i justifica tot tipus d'abordatges agressius. El que posa en evidència aquesta situació és que preval una concepció sobre els cossos no normatius que els nega la capacitat de donar sentit a les seves vides i, en conseqüència, s'imposa una pura vida *zoé*.

La narrativitat dels cossos

Podem dir obertament que no es tracta tant d'entendre la realitat mitjançant la producció d'una subjectivitat negativa, sinó de (re)anomenar i (re)construir la realitat. L'exercici narratiu és essencial en aquesta pretensió de reconfiguració de la realitat. Es tracta del gest a "tornar a explicar-nos" superant les narratives hegemòniques que ens han estat imposades.

Podem dir obertament que no es tracta tant d'entendre la realitat mitjançant la producció d'una subjectivitat negativa, sinó de (re)anomenar i (re)construir la realitat.

Les narratives dels diferents subjectes que encarnen les seves vides viscudes amb diferència radical són destins marcats per uns cossos no normatius que l'hegemonia considera inenarrables subjectivament. Es tracta d'una impossibilitat que condemna a viure aquestes persones encadenades al seu cos. Per tant, la insistència és pensar el propi cos no com a objecte de la dominació masculina (com a cos matèria *Körper*), sinó com a textura en construcció nuada a la vida (com a *Leib*), com a territori de resistència radical. Carol Gilligan, al seu mí-

tic treball *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, explica com es divideix la psique per raó de dissociació entre el mandat social i els propis desitjos. Aquesta dissociació produeix una ruptura en la consciència. Hom aprèn a dissociar-se, a no dir la veritat d'un mateix i es produeix el fenomen de negació (en públic), ja que en realitat mai som en públic el que realment som. Per a Gilligan no hi ha diferència de gènere; la diferència radica en aquesta divisió entre ment i cos provocada pel patriarcat i que dissocia alguns subjectes de la seva veritat interior. Tal com apuntava, "les noies adolescents saben la distància entre com són les coses i com haurien de ser. Si parlen d'això se les fa a anar a teràpia" (GILLIGAN, 2011). Més endavant ens dirà que es construeix el sentit del *self* com una capacitat de registrar la nostra experiència progressivament. Es distingeix aquest nucli del *self*, ancorat al cos i a l'emoció, del *self* autobiogràfic que es vincula a la narrativa, sigui aquesta hegemònica o pròpia. El problema de les narratives hegemòniques és que són les causants de la ruptura de la psique pel desencaixament existent entre la veritat interior, aquell "això no soc jo". I fixem-nos que les professions socials estan dirigides a anomenar i narrar subjectes. Aquesta distinció ens permet posar en relleu que, quan separem l'emoció de la raó o l'esperit del cos (exigència del patriarcat), perdem

contacte amb la nostra experiència i llavors podem lligar-nos a una història de nosaltres mateixes que és errònia en relació amb aquest interior que sabem veritable (GILLIGAN, 2011). ¿Quantes històries errònies ha construït l'educació social sobre els seus subjectes?

Aquest és l'exercici d'arqueologia de la subjectivitat que resulta d'un impacte polític incontestable. Revisar la narració del si mateix permet recórrer el camí de manera inversa. Una mena de treball d'arquitectura que aixeca ponts fins al nucli del *self*. **Q**

Referències bibliogràfiques

- ESQUIROL, Josep Maria. *La resistencia íntima. Ensayo de una filosofía de la proximidad*. Barcelona: Acanalado, 2015, p. 9.
- GILLIGAN, Carol. “Une voix différente. Un regard prospectif à partir du passé”. A: PAPERMAN I LAUGIER. *Le souci des autres. Éthique et politique du care*. París: École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2011, p. 37-50.
- MENÉNDEZ, Eduardo. *La parte negada de la cultura. Relativismo, diferencias y racismo*. Barcelona: Bellaterra, 2002, p. 197.
- PLANELLA, Jordi. *Pedagogía sensible. Sabores y saberes sobre el cuerpo y la educación*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2017a.
- PLANELLA, Jordi; PIÉ, Asun. [coords.] *Pedagogía transgénero*. Bogotà: Editorial Magisterio, 2017b.

CITA ARTICLE

PIÉ, Asun; PLANELLA, Jordi. “Cossos estranys per a una educació social decolonial”. *Quaderns d'Educació Social*. Col·legi d'Educadores i Educadors Socials de Catalunya. Núm. 20 (desembre 2018), p. 40-49.

RESUM

Aquest text aborda una reflexió sobre el cos en la pràctica de l'educació social. La perspectiva trans, així com altres resistències produïdes pels cossos no normatius, ens mostren la necessitat d'introduir la dimensió simbòlica i subjectiva dels cossos de l'educació social. Aquesta narrativitat dels cossos es presenta com a essencial per (re)pensar les pràctiques de l'educació social.

Paraules clau: cos, narrativitat, educació social, no normativitat

ABSTRACT

This text exposes a reflection about the body in the practice of social education. The transsexual perspective, as well as other resistances produced by the non-normative bodies, shows us the need to introduce the body's symbolic and subjective dimensions in social education. This narrative of the bodies is presented as essential for the (re)thinking of the practices of social education.

Keywords: body, narrative, social education, no normativity